

О ЗАЙЦЕВ

ОБВІЯТІА

ПЕРШЕ КОХАННЯ ШЕВЧЕНКА

054

ИДАВНИЦТВО
"ДРУКАРЬ"

29-A
196

КИЇВ
1918

ІМНО ТОВАРИСТВО

97 Мекленд

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ім. І.І. МЕЧНИКОВА

Анської Кооперативної

ПРОСВІТИ

ст. 89149-3

вон. 103а Павло Зайцев

ор. мат.

ОКСАНА.

Перше кохання Шевченка.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ім. І. МЕЧНИКОВА

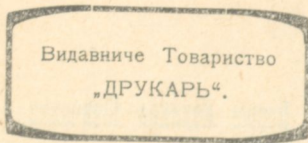
Печатня вид. Товариства 1918.

ДРУКАРЬ БІБЛІОТЕКА

1-ої Української Кооперативної Пропаганди

ПРОСВІТИ

29-a
196

Видавниче Товариство
„ДРУКАРЬ“.

У всіх „Кобзарях“ Шевченка звичайно під роком 1840-м друкується коротенька поезія: „Вітер в гаї нагнає“... Це в році 1914-м в „Вістникъ Европы“ (ч. 2) я в своїй статті: „Перше кохання Шевченка“ з'ясував, що ця поезія єсть тільки началом посвяти, яку Шевченко додав до незакінченої їм поеми „Черниця-Марьяна“. Надрукувавши її там по копії з автографа, я одночасно в маленькому Кобзарі, що в тім же році вийшов під моєю редакцією в Петербурзі (Вид. „Дѣятель“) дав дуже одмінний, а в другій своїй частині і зовсім новий текст згаданої вище поеми. Але після цього ніхто з видавців „Кобзаря“ не звернув на це належної уваги, і всі пізніші видання

виходили (звичайно по тексту Доманницького) без цього віршу і без другої редакції „Черниці“.

Передруковуючи в цій брошурі з деякими змінами і додатками свою статтю з „Вістника Європи“ в перекладі на українську мову, я маю на увазі звернути увагу ширших кол українського громадянства на невідомий їм твір Шевченка, а також на ті нові моменти, які він дає для освітлення цікавого біографічного факту—першого кохання нашого національного генія. Одночасно сподіваюся, що надалі видавці і редактори творів Шевченкових не нехтуватимуть вже фактом опублікування цієї поезії і внесуть її в свої видання.

От його текст, що публікується мною тут вже з оригінала, який весною цього року купила Петербургська Академія Наук:

ОКСАНІ К КО.

На пам'ять того, що давно минуло.

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе.
Так і доля: того лама,
Того нагинає,
Мене котить, а де спинить,
Сама не знає!

У якому краю мене заховують?
Де я прихилюся, на віки засну?
Коли нема щастя, нема талану,—
Нема кого й кинуть, ніхто не згадає,
Не скаже хоч на сміх: „Нехай спочиває!
Тільки й його долі, що рано заснув!“...

Чи правда, Оксано, чужа чорнобрива,
І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало,—щасливий,
Як побачить диво—твою красоту;
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душою, серцем розмовлять,
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать?
І ти не згадаєш... Оксано! Оксано!

А я й досі плаву і досі журюсь.
 Виливаю сльози на мою Мар'яну—
 На тебе дивлюся, за тебе молюсь.
 Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,
 І сестру Мар'яну рястом уквітчай,
 Часом на Петруся усміхнись, щаслива,
 І хоч так, як жарти, колишнє згадай.

Санктпетербург.
 Ноября 22, 1841 року.

Ми в кущі колось росли,
 Маленькими собі любились,
 А матері на нас дивились
 І говорили, що колось
 Одружимо їх...

Так писав Шевченко в засланні, в
 своїй „незамкнутій тюрмі“—в дале-
 кому, дикому Кос-Аралі, згадуючи
 свою давню, ще за часів раннього дитинства,
 приятель до чорнявої й куче-
 рявої ровесниці—вдовівни Оксаночки.

Мати поета вмерла, коли йому ми-
 нав дев'ятий рік, але, як бачимо, вона
 ще була свідком цієї дитячої приятелі
 сина до сусідчиної дочки.

Осиротіле. „обідране, трохи не голе“
 убоге хлопя часто переживало тяжкі

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУТИН МЕЧНИКОВА

хвилини: почуття безпритульності, сирітства стискало не раз серце дитини поета, і тільки спіткання з любовою то варишкою розважали його сирітську тугу:

Бувало щасливий,
Як побачу диво—твою красоту.

Й один з таких яскравих моментів як спомин дорогоцінний, він пізніше відзначив в своїй поезії:

Мені тринадцятий минало,
Я пас ягнята за селом.

Радісно й ясно було на душі
малого вівчарика, було „любо, неначе в Бога“:

Господне небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло—не пекло.

Але ось в зачаровану красою Божого світу дитячу душу ввірвав контраст—почуття сирітської самотності,—і зник радісний настрій—„вопочорніло, помарніло“:

Поглянув я на ягнята—
Не мої ягнята,
Обернувся я на хати
Нема в мене хати.
Не дав мені Бог нічого!
І хлинули сльози...
Тяжкі сльози...

Але, потімниця була близенько й своїми ніжними дитячими милощами заступила сіромі пестоці матері:

...дівчина

При самій дорозі,
Недалеко коло мене
Плоскінь вибирала
Та й почувала, що я плачу;
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози
І... поцілувала...

І вмить повернулась йому дитяча безжурність:

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Мое: лани, гаї, сади...
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води.

І саме в ту щасливу пору, коли перші неясні потяги двох дитячих сердець почали набирати серйознішої форми,—їх роз'єднали: вони

...малими розійшлися,
Та вже й не сходились ніколи.

Кріпака-„козачка“ Тараску в чужі далекі краї повіз його власник-дідач. Минуло вісім років тяжкого життя в невазі, наругах, образах, спершу в панських передпокоях, потім на горищі в ремісничих підмайстрах в хазяїна маляра,—і раптом сталося диво, нічтjвний замарашка—як розповідає сам поет—на крильяхъ перелетѣлъ въ волшебнїя залы академїи художествъ и пользовался наставленїями и дружескою довѣреннїстю величайшаго художника“. Але і в цю, здавалось би, щасливу пору, коли Шевченко, як свідчить його близький приятель, „познакомившись черезъ посредство Брю-

лова съ лучшими петербургскими домами, частенько сталъ разъѣзжать на вечера, онъ вошелъ въ моду, его приглашали, какъ диковинку, онъ сталъ хорошо одѣваться, въ него вселился свѣтскїй бѣсъ“²⁾—і в цьому новому, повному не ворожнечі, а приятні й співчуття осередку, в колі блискучих друзів, в атмосфері найріжноманітніших столичних розваг він не забув, що викликала перші невизнані тремтіння в його хлопячій серденьку. Й утворюючи своїх „Гайдамаків“, він своєму безрідному Яремі надав у героїні дівчину з тим же привабливим іменням, яке мала й його ласкава коханая краля. І як у Мар'яні, так і в Яреміній Оксані йому ввижалася все та ж сама рідна, й за десятилітнє розстання не померхла й непотьмарена постать; і це так реально було, так живо, що серед споминів вхопляли

Його заздросці на щасливого Ярему:
він бо

Сирота багатий,
Бо є з ким заплакати,
Є з ким заспівати:
єсть карії очі—
Як зіроньки сяють,
Білі рученята—
Мліють, обнімають;
єсть серце єдине—
Серденько дівоче,
Що плаче, сміється,
Як він того хоче.

І спомин про перше незабутнє по-
чуття викликав гірке сумування — тугу
за далеким, чого вже не вернеш:

Таким і я колись-то був...
Минуло, дівчата.
Минулося, розійшлося,—
І сліду не стало.

А яким сміливим і повним краси
було це перше кохання! Хлопчик-поет,
що ще малятком-дитиною тікав з дому
шукати стовпи, що підпирають небо,

він і дитячий свій захват, своє нат-
хненне унесення офарбовував таким
же буянням фантазії: в ті щасливі
моменти, коли закохані

...між мови—розмови
Цілувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,—

— він оповідав своїй Оксані, як
„золото і волю добуде“, як на Україні
буде „панувати, коли не загине“ після
перемоги над ворогами.

І присягався коханій:

Одягну тебе, обуя,
Посажу, як пазу,
На дзиглику, як гетьманшу,
Тай дивитись буду...

І згадуючи любі хвилини далекого
минулого щастя, мусів „з німими сті-
нами на чужині“ ділитися сльозами за
долею дівчиною, з якою його колись
розлучили: її

Люде одібрали, бо їм було мало.

І все ж таки живився надією:

Може ще раз зустрінемося,
А може... й не знаю...

А в цю пору споминів і мрій, що ще мигтіли в його серці, коли йому минав уже двадцять і сьомий рік, ровесниця його, повинно бути, давно вже, по селянському звичаю, з кимось побралась. Важко було погожуватися з цією думкою і засвоїти її, і він до своєї коханої Оксани, тепер уже — „чужої“ чорнобривої Оксани звертався з закликом „хоч усміхнутися“ йому, закинутому на чужину, і „хоч так, як жарти, колишне згадать“. А воно, це колишне, зовсім не було жартами. Як бачимо, він милувався „дивом-красотою“ своєї вибранниці, а вона, його „пташка“, „ласочка“, „зоря“, вона з ним „усміхалась, плакала, журилась, навчала його пісень і мови кохання — очима, душою, серцем розмовлять.

І, як музу, просив він Оксану уквітчати чоло закоханої Мар'яни, героїні поеми з такою поетичною посвятою, первоцвітом весни — символом першого кохання, рястом.

Це ж свою любов оспівував він в „снігу, на чужині“ в своїй „Черниці“. Мар'яна — Оксана, Петрусь — він, Тарас:

Виливаю сльози на мою Мар'яну,

На тебе дивлюся, за тебе молюсь —
казав він, оспівуючись з невмерлим і чистим коханням:

А я й досі плачу і досі журюсь...

Він молився. Яке-сь таємне й пророче передчуття закрадалося в його душу. Щось віщувало, що Оксана його безчасна, що її зустріла недоля. Йому ввижалося, що

...другий багатий, старий

Цілує за гроші, вінчається з нею...

І він так і не скінчив поеми, де оплакував устами старця-Кобзаря свою любов...

То знов під впливом таємного передчуття він брався за перо і малював ще тяжчу картину. Оксана, забрана лідичем до палацу силоміць і згвалтована їм, божеволіє і страшною помстою відплачує на злочинство: запалює палац його, і сама гине в пожежі...³⁾

Минуло ще п'ять років; як в-осени перекотиполе, його „по волі і неволі носило всюди“ по ниві життя, а він все не забував коханої. Згадуючи все, що пережив, всі рани серця, він нагадав і ті „добрі сльози“, що

Оксану його зору,
Його добру волю
Що-день Божий умивали...

І „злії літа“, що, підкравшись, „висушили чадом-димом“ його „добрі сльози“, як раз і почалися з того часу, як він дізнався про нещасну долю Оксани, як справдилися його сумні передчуття.

Після п'ятнадцяти років розлуки з рідною оселею він завітав таки в рідну Керелівку: „в селі убогим... нічого не виросло і не згнило“. Все було по старому. В тихім закутку темного садка серед старих дубових хрестів, що осіяли гробки його батьків, він спитався у брата про долю своєї Оксаночки:

„Чи жива

Ота Оксаночка“—питаю
У брата тихо я.—„Яка?“

„Ота маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись“...

І вислухав звичайну і страшну, не один раз оспівану й оплакану історію:

Помандрувала

Ота Оксаночка в поход

За москалями та й пропала.

Вернулась, правда, через год,

Та що з того! З байетрам вернулась

Острижена. Було, в-ночі

Сидить під тинном, мов созуля,

Та кукає, або кричить,

632071

Або тихесенько співає,
 Та ніби коси розплітає.
 А потім знов кудись пішла;
 Ніхто не знає, де поділась.
 Занапастилась, одуріла...
 А що за дівчина була,—
 Так-так, що краля! І не вбога,
 Та талану Господь не дав...

І сумнів що до всесильности Промислителя ворухнувся в душі поетовій:

А може дав, та хтось украв
 І одурив святого Бога?...

І доля кожної дівчини лякала його
 від цього часу, і дивлячись на котрись
 із них, він, як маленькій Марьяні, не
 бажав нерозквітлій квітці розцвітати,
 а радив *тихо зовянути*, бо ніщо

Не заступить, не закрие
 Неситіі очі,—
 Найдуть злії, та й окрадуть...
 І тебе убогу
 Кинуть в пекло...

І в цей час покохала його прекрасна
 душею й серцем князівна. Дочка вель-

можного аристократа, якій скидали
 колись пошану королі й герцоги, вона,
 по її власному признанню, „з усею си-
 лою пристрасти“ полюбила колишнього
 кріпака і чарівного генія-поета. Але
 він, не вважаючи на споріднення їх ду-
 шевних складів, на спільність думок,
 він міг їй відповісти лише братньою
 приязню: ще свіжими були пелюстки
 розчавленої квітки, його весняного
 рясту. І пишна троянда-князівна зовяла
 в довічному дівоцтві... 4)

II.

Минали роки. Слово огненного протесту проти неправди, що навкруги панувала, проти всіх ганебних учинків царизму привело поета в каземат петербургської цитаделі, а потім до заслання в смердючу казарму. Позбавлений навіть тюремної „свободи“, позбавлений катом-царем права писати й малювати, він робив це нишком, крадькома, і мусів ховати в чоботі найдрібнішим бисером мережані думи-сльози, що нестримно лились на папір, а образ роздавленої квітки—кучерявої чорнявої Оксаночки все з попередньою силою панував над його уявами й чуттями. І грікі слова догани і прикрих закидів виходили з уст його в тім далекім

краю, де довелося йому „в неволі Господа гнівить“: він бо

...так мало, небагато
Благав у Бога: тільки хату,
Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополі коло неї,
Та безталанную мою,
Мою Оксаночку,—щоб з нею
У-двох дивитися з гори
На Дніпр широкий, на яри
Та на лани золотополі.

І коли вже, ніби залагоджуючи попередні помилки й образи, йому, врешті, „доля усміхнулась“ і дала змогу загоїти роз'ятрені рани „розбитого, не-вкритого серця“, то й тут, на закаті днів, осяйна й легкокрила постать його безталанної „досвітньої зорі“ освінула своїм непомерхлим промінням останні стукоти відживленого серця. Бажаний, любий, укоханий образ ніщо не могло заступити, і коли почуття симпатії до тої чи іншої особи виникало в його

душі, то захват цей, цей потяг до поєднання з істотою іншої статі офарбовується особливими психологічними прикметами, що залежали від незрівняної по силі і дивної суцільності його вдачі, яка не змігла розлучатися з засвоєними вже уявленнями.

В Нижньому-Новгороді його привабила молоденька артистка-аматорка Катря Піунівна. І симпатія до неї зміцнилася як раз від того дня, як він побачив її на сцені в українським селянським убранні і почув свою рідну мову з її дівочих уст. Але в звичайній буденній обстанові це була тільки гарненька й манірна панночка, яку відділяла безодня від утвореного поетом ідеала. Проте несвідома робота мозку, де назавше запечатілася образ занапащеної покритки-Оксани, декорувала манірну Катюшу відповідними фарбами й обстановою: як тільки він бачив її

вві-сні, так і ввижалось йому, «ніби вона—сліпа, вбога, але така молода й гарненька стоїть близько якоїсь огради чи паркану і простягає руку Христа-ради"... І хоча Шевченко розважав себе, що це—продовження ролі Антуанети", в якій він її перед тим бачив, але це була помилка... Ні, це об'язково жодної стражденної Оксани втягував в себе і засисав риси нового обличчя: «знов бачив її вві-сні—заносив поет в щоденник—сліпу, вбогу, тільки вже не коло церковної огради, а в живій картині, в українській білій свитці і в червонім очіпку". Минав тиждень,—і це явище знов повторювалося з ще більшою силою: делікатна й одягна Катюша уявлялася йому «брудною, негарною, обідраною, напівголою, і все ж таки в українській свитці, але не в білій, як попереду, а в сірій, розідраній, болотом забрудненій"... І че-

рез які це факти—не розумію“, не до-
бірав він рахуби.

Це все були старі й незабуті уяви,
що повставали не раз під впливом
споминів про долю Оксани. Це той
же образ, що раніш був змальований
в „Відьмі“, про яку він свідчив: „Се
не мара, моя се мати і сестра“. І та
„в свитині латаній дріжала“, ще страш-
ніша за недавній сонний привід:

... на руках і на ногах

Од стужі кров аж струпом стала,

І довгі коси в репяхах

О поли бились в ковтунах.

І божевільною була, як і Оксана...
Це варіація тієї-ж „з байстрам,— роз-
хрістаною“ Марини, що зозулею кувала,
як і Оксана, і з божевілья танцювала
„голо на-голо“...

І досить було, щоб виникло незначне
непорозуміння між поетом і його но-
вою „коханою“, і сліду не стало від
нового і ніби серйозного чуття.

Занадто глибокою буда перша неза-
гоєна рана його серця! І коли з та-
кою силою вона відзначалася у всіх
проявах його особистого життя, то
що ж дивного, що в творчості своїй
він так багато уділив уваги до долі
зведених згубниками з світа дівчат:
у всіх цих Маринах, Марьянах, Тита-
рівнах, що здаються багатьом зайвим
і непотрібним стереотипуванням неза-
бутньої Катерини, Шевченко завжди
несамохить переживав свою особисту
драму, і невідступно панувала вона
над його уявами.

І не знаходячи відзвучної душі, всі
свої ніжні чуття, ніби надолужуючи їх
даремне змарнування, він віддав, як ли-
царь середньовічний, Мадонні-Покритці
з Покриток „за всіх Скорбящій“ Пре-
чистій Матері Діви, утворивши в идеаль-
нім унесенні найкращий увесвітній пое-
зії по силі ніжності й умиленности гимн.

Але потреба реалізувати приливи ніжних почувань, що сповняли його чистеє серце, проте не зникала, і останній їх подих, останнє їх відживлення трагічно розбили незгаслу надію...

В Петербурзі в тім ріжноманітнім суспільстві, що простягло свої гостинні обійми визволеному з неволі поетові, що зустріло його приятню й величанням, не бракувало прибавних панночок. Але зір свій спинив він на простій дівчині—сироті-кріпачці Лікері „Существо молодое, свѣжее, нѣсколько грубое, не слишкомъ красивое, но по своему привлекательное, съ чудесными бѣлокурыми волосами и той, не то горделивой, не то спокойной осанкой, которая свойственна ея племени“,—так малює її Тургенєв—Лікеру в добогім національнім убранні в своїм розкішнім салоні на показ виставляли пани, як красну декорацію, що до

певного часу була лише предметом сласних поглядів і ласости численних спокусників.

І думка „врятувати її від падіння“, ^{б)} яке їй, природно, загрожувало, бажання запобігти повторенню долі Оксани, хіба може з якимсь „столичним“ варіянтном, думка, з якою, може він і спізнився,—опанували поетом. Здавалося йому, що він знайшов простоту й щирість, що в поєднанні з привабною вродою так тісно лучилися з образом Оксани. Але заповітний образ лишився непоновленим; Шевченко шукав відгучної щирости, чарувався тим, що його вибранниця—„сирота-кріпачка“, а сирота марила про... корсет, рукавички, міщанське вбрання і дізнавалася все, чи досить і наскільки заможний наречений, що їй навязався.

І ілюзія знов зруйнувалась.

І сталося це саме тоді, коли, врешті, для нього явилася можливість заспокоїтися в обстанові сімейного життя на березі рідного Дніпра, де марилося йому колись щасливе подружжя з Оксаною. Йому, до певної міри заспокоєному, так хотілося пожаліти-приголубити сироту-дівчину, як колись дитячим співчуттям Оксани зогріте й приголюблене було його хлопча серце...

Так на все життя невитравний слід лишило в душі поета його перше кохання.

І ніколи не вмере в вінку його слави ця тендітна квітка—безталанна кучерява Оксана—„весняний ряс“, *prima veris* великого і незмірно стражденого серця.

Примітки.

1) В „Вістник Європи“ за текстом цього віршу було надруковано таке пояснення:

„Чотирнадцять перших рядків цієї п'єси з'явилися друком вперше в р. 1861-м в журналі *Основа* (вип. III, стор. 4). Дата їх написання до цього часу лишалася нез'ясованою. П. О. Куліш догадково відніс її до року 1846-го. Це хронологічне пристосування приймалося в усіх пізніших виданнях Шевченка до р. 1906-го, коли В. Н. Доманицький, студіюючи текст „Кобзаря“ і зближуючи цю п'єсу по змісту з цілою групою інших віршів, відніс її до р. 1840-го, „поки згодом справа з нею з'ясується“. Тепер „справа з'ясувалася“: вірші ці—посвята, за супроводом якої написана була „Черниця-Марьяна“, оригінал якої в році 1841-м Шевченко послав у Харків Ол. Корсуну, редакторові українського альманаха—„новорочника“ *Сніг* для надрукування в другім його випуску, і який, одначе, у люде не вийшов. П. О. Куліш, друкуючи знайдений їм брільон „Черниці“, писав в *Основі* (кн. 9, 1862 р.): „ми не губимо надії добути цю поему в повному виробленому виді. Переказували нам, що її екземпляр переховується у видавця

альманаха „Сніп“ Корсуна, якого невідомо просимо уділити нам цей скарб“. Але ні покійний видавець „Снопа“, ні нині живий син його до цього часу нікому не дали дозволу опублікувати скарбу, що був їх власністю: їх фамілійний архив зівстав могилою одної з перлин шевченкової музи.

На невідомі прохання шерехи осіб і інституцій відповідали незмінною відмовою. Одного разу тільки Ол. Ол. Корсун подав опис цього рукопису (див. видання Кобзаря р. 1908, Спб., стор. 617). Мені пощастило здобути копію цього твору, зроблену покійним редактором „Снопа“...

Далі йшло описання копії, з якої я опублікував „посвяту“, і яка тепер немає вже великого інтересу, бо первопис тепер уже став приступним для дослідувачів. Його куплено в квітні року 1917 Пушкінським Домом Петербургської Академії Наук. Озлоблений цікавими малюнками, він вартий того, щоби його репродукувати літографічно. Знаходимо там портрет автора з молодечих років і сценилілюстрації до окремих місць поеми. Оксанина постать, одначе, невиразна. Малюнки взагалі зроблені нашвидку. Цікаві вони головне тим, що зтверджують ще раз, що поема в певній частині—цілком автобіографічна.

Закінчено було мабуть і висловленням жалу, що своєчасно Ол. Корсун не відгукнувся на „невідоме прохання“ Куліша, і що це стало на перешкоді з'ясуванню повного прізвища коханой Шевченка, бо в р. 1861-

зовсім легко було дізнатися, що значило скорочення „К ко“.

В автографі єсть під словами „Оксани К ко“ фраза: „На пам'ять того що давно минуло“ (орфографія Шевченка), якої не було в опублікованій мною копії.

2) Свідoctво И. М. Сошенка. (Див. М. К. Чалого. Жизнь и произведения Т. Г. Шевченко. К. 1882, стор. 31.

3) Поема „Сльпаа“, див. II-й том Творів, Спб. 1911.

4) Див. листи кн. Репніної до Ш. Ейнара і інші матеріали, опубліковані М. Гершензоном в книзі Русские Пропилеи, т. 2. Москва, 1916, в статті „Т. Г. Шевченко і кн. В. Н. Репніна“.

5) Свідoctво Ол. М. Куліш.

ПР.
1953

~~398394~~

~~2249 - 1953~~

НАУКОВА БИБЛИОТЕКА ОНУ ім. І.І. МЕЧНИКОВА

638071

19 000

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ім. І.І. МЕЧНИКОВА

8012.

Ціна 50 к

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ОН. М. І. МЕЧНИКОВА

Світ
Хрс

СКЛАД ВИДАННЯ:

Київ, Хрищатик, б. № 50. Книгарня
Т-ва „ДРУКАРЬ“.

14/13